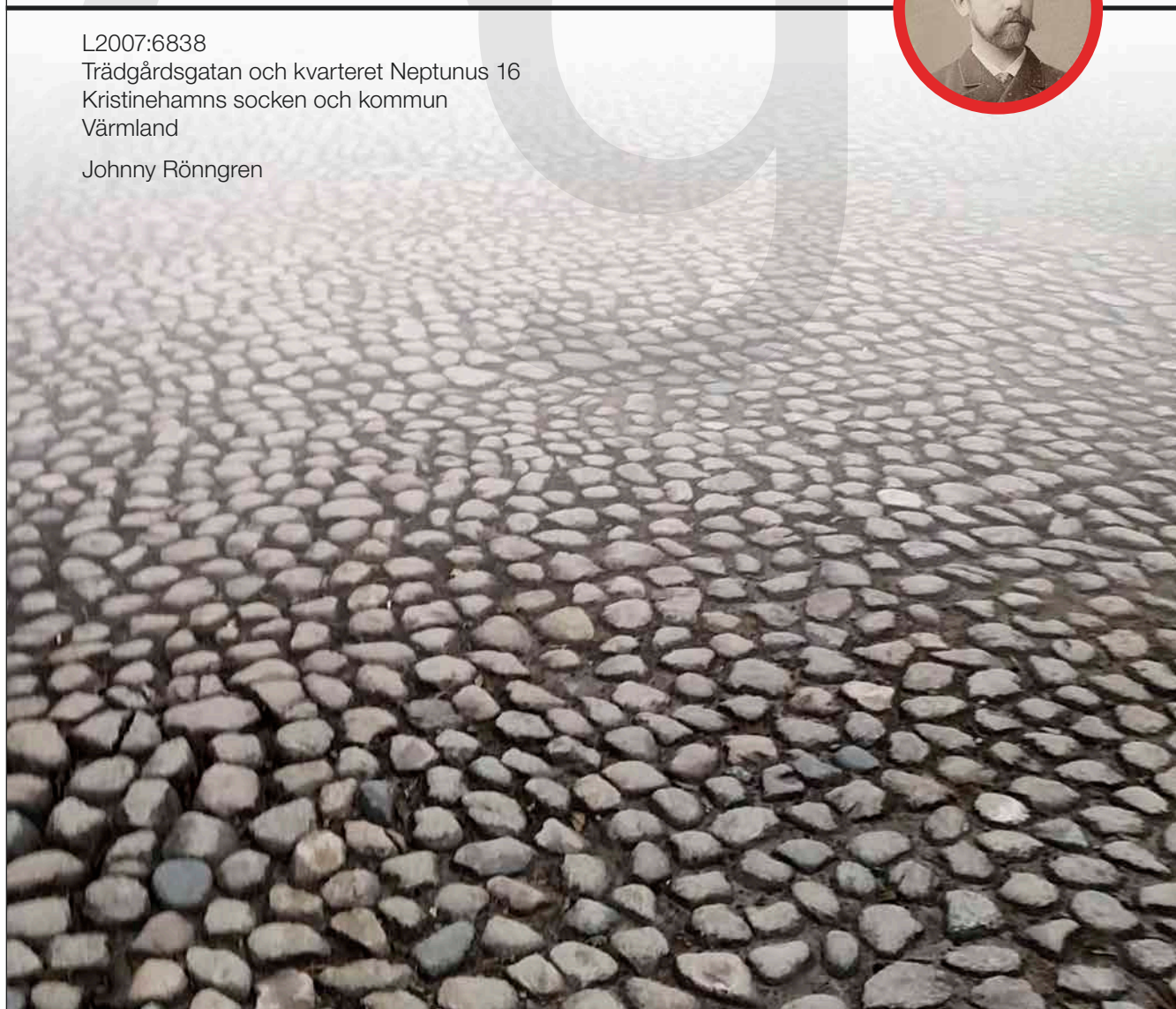


Odlingslager i Trädgårdsgatan, Kristinehamn

L2007:6838
Trädgårdsgatan och kvarteret Neptunus 16
Kristinehamns socken och kommun
Värmland
Johnny Rönngren



ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2019 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2019:25

Författare	Johnny Rönngren
Grafisk form	Nina Balknäs
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Omslagsfoto	I tomten som berördes av schaktarbetet bodde under slutet av 1800-talet stadsläkaren Johan Hammarström.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_180001



ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2019:25

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Odlingslager i Trädgårdsgatan, Kristinehamn

L2007:6838

Trädgårdsgatan och kvarteret Neptunus 16

Kristinehamns socken och kommun

Värmland

Johnny Rönngren

Lst dnr 431-7687-2018

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Värmland
Kommun	Kristinehamn
Landskap	Värmland
Socken	Kristinehamn
Fastigheter	Kv Neptunus 16, Trädgårdsgatan, Norra Torget

Fornlämningsnummer	L2007:6938
Lämningstyp	Stadslager
Datering	Medeltid – historisk tid

Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2018-10-19
Länsstyrelsens diarienummer	431-7687-2018
Arkeologgruppens projektnummer	Ag2018_79

Projektledare	Johnny Rönngren
Fältpersonal	Nina Balknäs, Ebba Knabe, Johnny Rönngren

Undersökningstid	2018-11-20 till 2018-12-17
Exploateringsyta	250 m ²
Undersökt yta	250 m ² , 130 löpmeter
Inmätningsteknik	Manuel inmätning
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	7
Bakgrund och kulturmiljö	9
Tidigare undersökningar	15
Syfte och frågeställningar	15
Metod	15
Resultat	17
Trädgårdsgatan	17
Kvarteret Neptunus	18
Tolkning	19
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	19
Referenser	20
Bilagor	21
<i>Bilaga 1. Anläggningstabell</i>	21
<i>Bilaga 2. Schakttabell</i>	21



Figur 1. Översiktskarta över västra Värmland med den aktuella undersökningsplatsen markerad med svart cirkel. Skala 1:250 000.

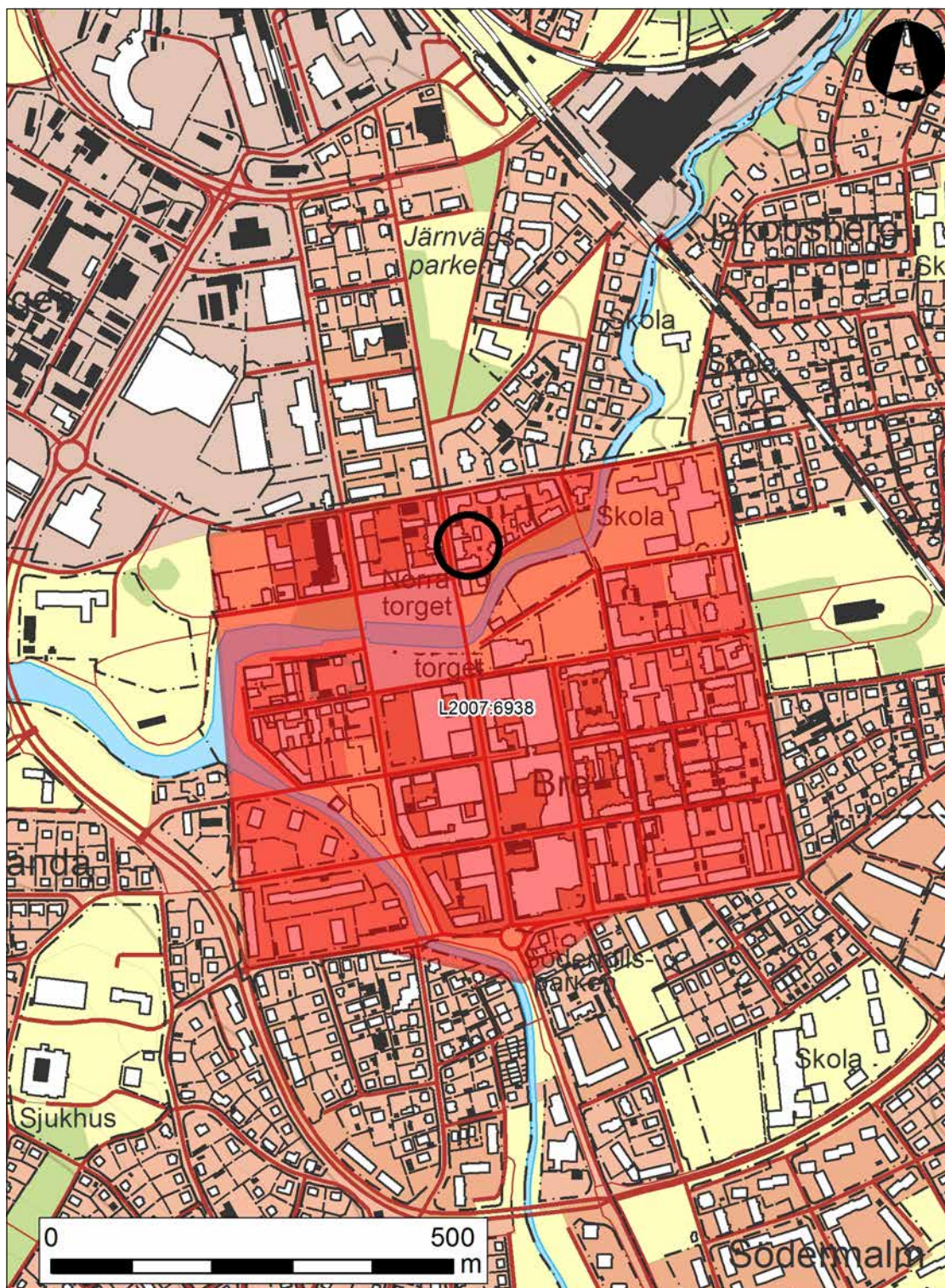
Sammanfattning

Arkeologgruppen AB fick i uppdrag att utföra en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom del av Trädgårdsgatan och Kvarteret Neptunus 16 i Kristinehamn. Arbetet utfördes i samband med att en fjärrvärmekabel skulle dras från Norra Torget till bostadsbyggnader inom kvarteret Neptunus 16.

Arkeologiska lämningar i form av odlingslager och markhorisonter påträffades inom en sträcka om åtta meter längs Trädgårdsgatan, omedelbart norr om Rådhuset. Inom kvarteret Neptunus 16 påträffades enbart ett tunnare marklager samt ett kvartersdike i öst-västlig riktning mot kvarterets södra del. I stort var den berörda delen av kvarteret urschaktat i modern tid.

Påträffade lämningar daterades till historisk tid, sannolikt 1600-tal och framåt. Kart- och arkivstudier visade att tomten under tidigt 1800-tal bebotts av ett fåtal hushåll bestående av bland annat en brukspatron och senare dennes son borgmästaren tillsammans med deras tjänstefolk. Från och med 1870-talet syns i husförhören en stor inflyttning av arbetare vilket tyder på att ett flertal nya bostadshus uppförts med förtätad bostadsmiljö som följd.

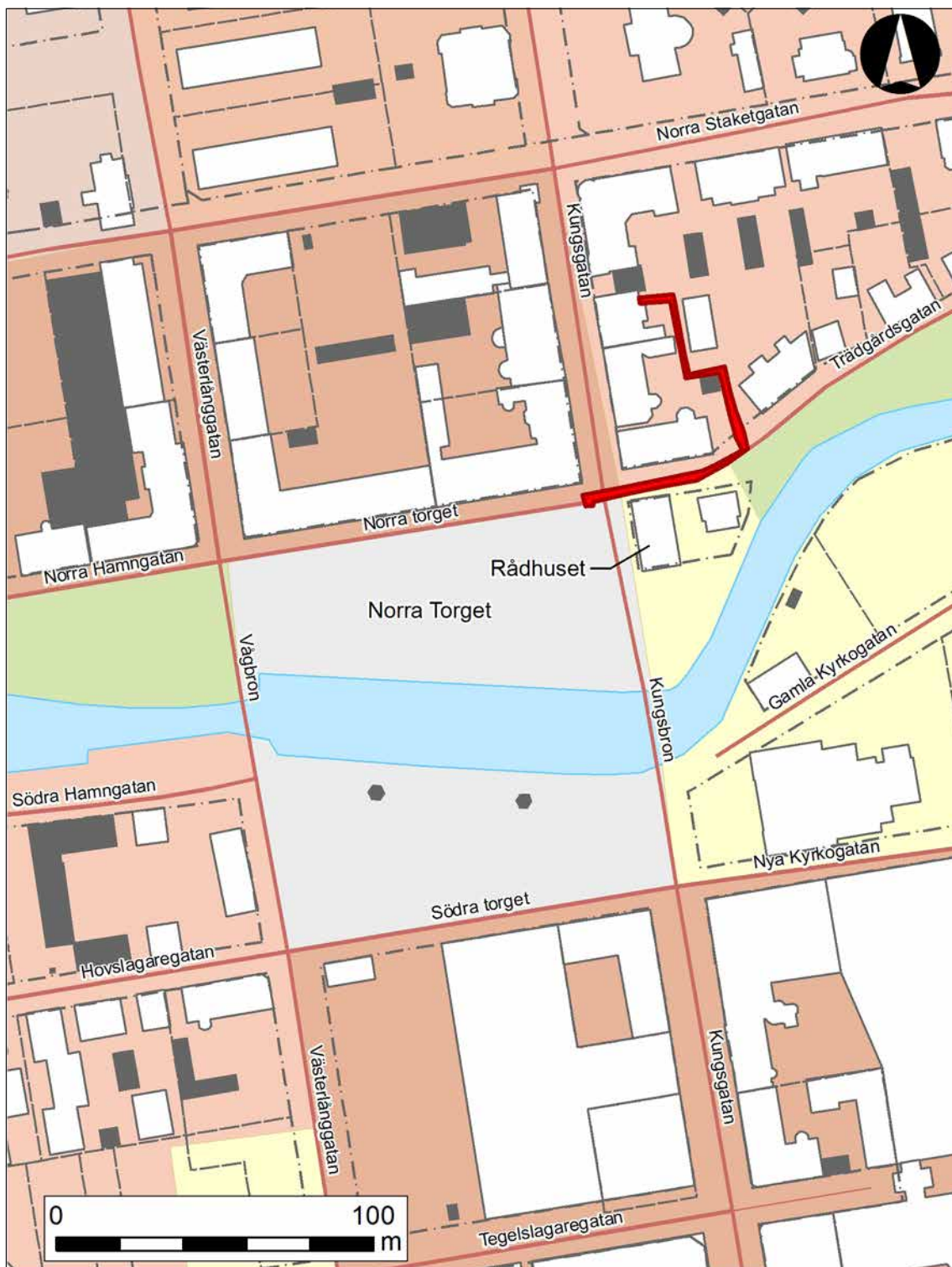
Odlingslagret som påträffades under Trädgårdsgatan härrör sannolikt från stadens tidigaste skede då äldsta kartan från år 1695 anger att platsen då användes som gata. Odlingslagret överlagrades av ett träflislager och en äldre marknivå som tyder på en förändrad markanvändning av platsen.



Figur 2. Vid arbetet grävdes ett schakt i stadens norra del i Trädgårdsgatan och inom del av kvarteret Neptunus 16. Skala 1:8 000.

Inledning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Värmlands län har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom Trädgårdsgatan och kvarteret Rådhuset i Kristinehamn. Anledningen till schaktningsövervakningen var att en fjärrvärmeledning skulle nedgrävas då en fastighet, belägen inom kvarteret Neptunus, skulle anslutas till befintligt fjärrvärmeledningsnät som fanns tillgängligt för påkoppling vid Norra torget. I och med detta berördes del av Kristinehamns stadslager (L2007:6838). Undersökningen utfördes under november och december 2018 och bekostades av Värmevärden AB.

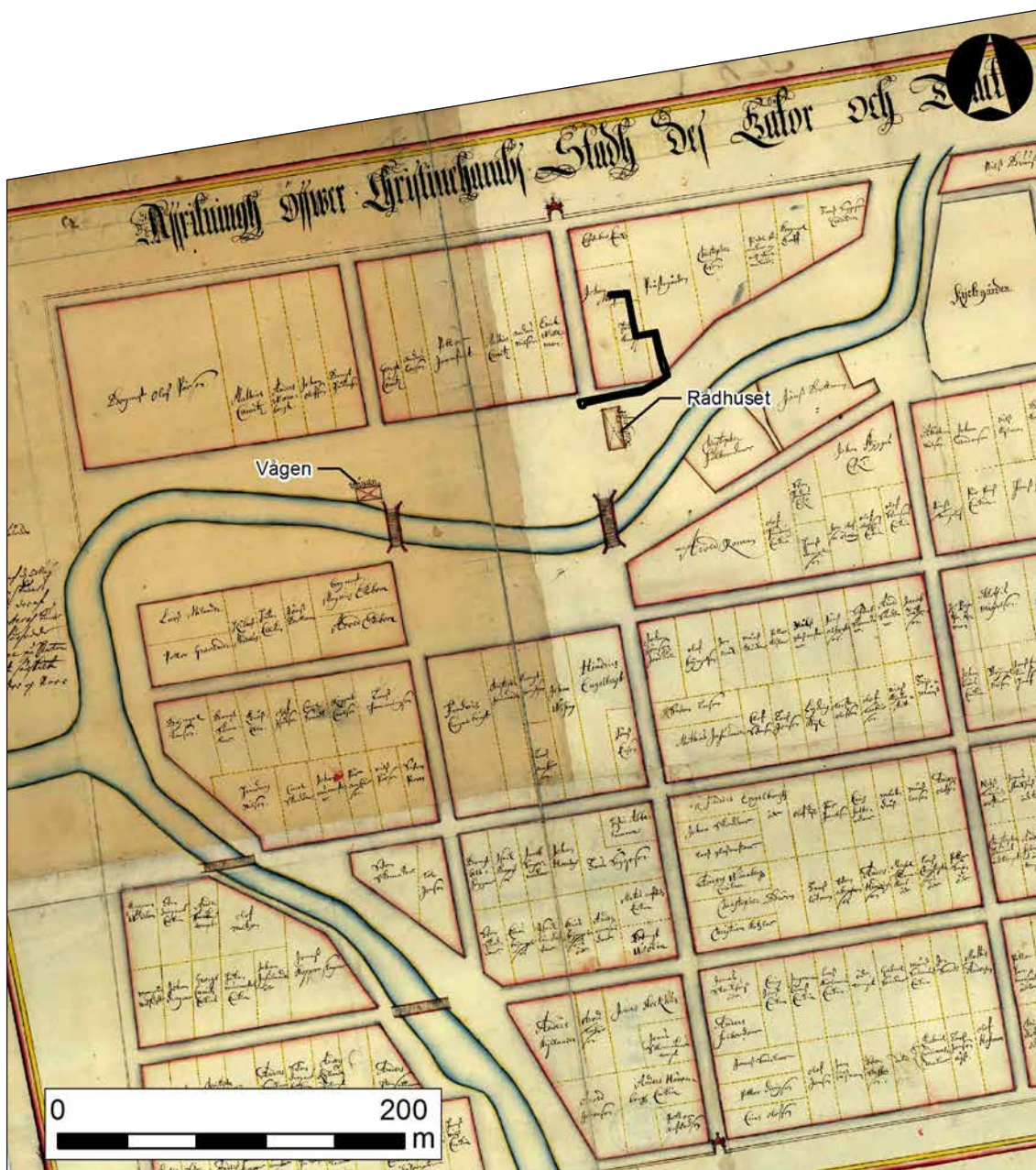


Figur 3. Utdrag ur fastighetskartan med det undersökta schaktet markerat med rött.
Skala 1:2 000.

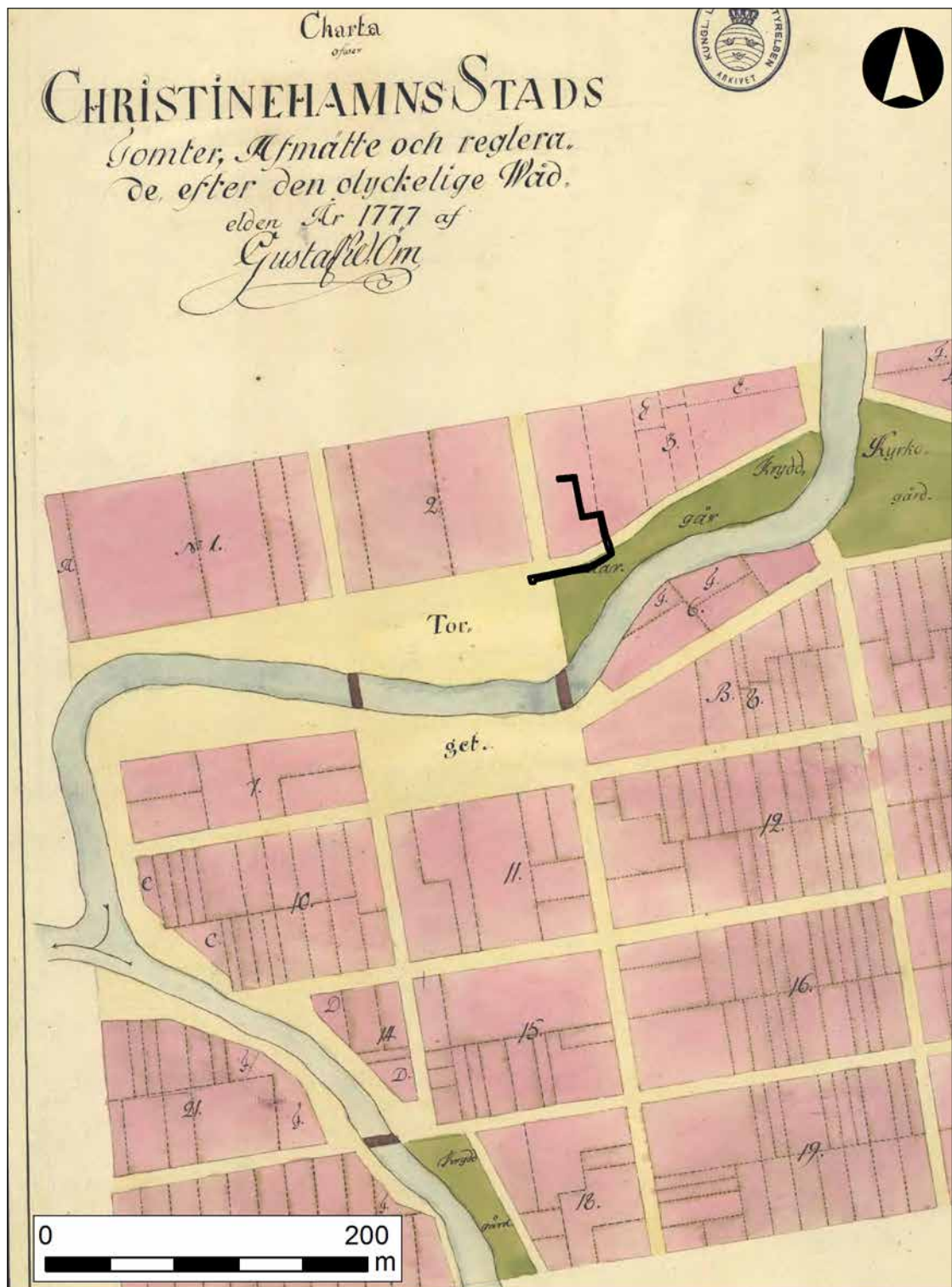
Bakgrund och kulturmiljö

Trädgårdsgatan är belägen i stadens norra del vid ån Varnans norra strand. Enligt äldsta kartan från år 1695 har här funnits ett torg (Norra torget), våg-
hus och rådhus, vilket gör området till något av ett administrativt centrum i
staden (se LMS 1695).

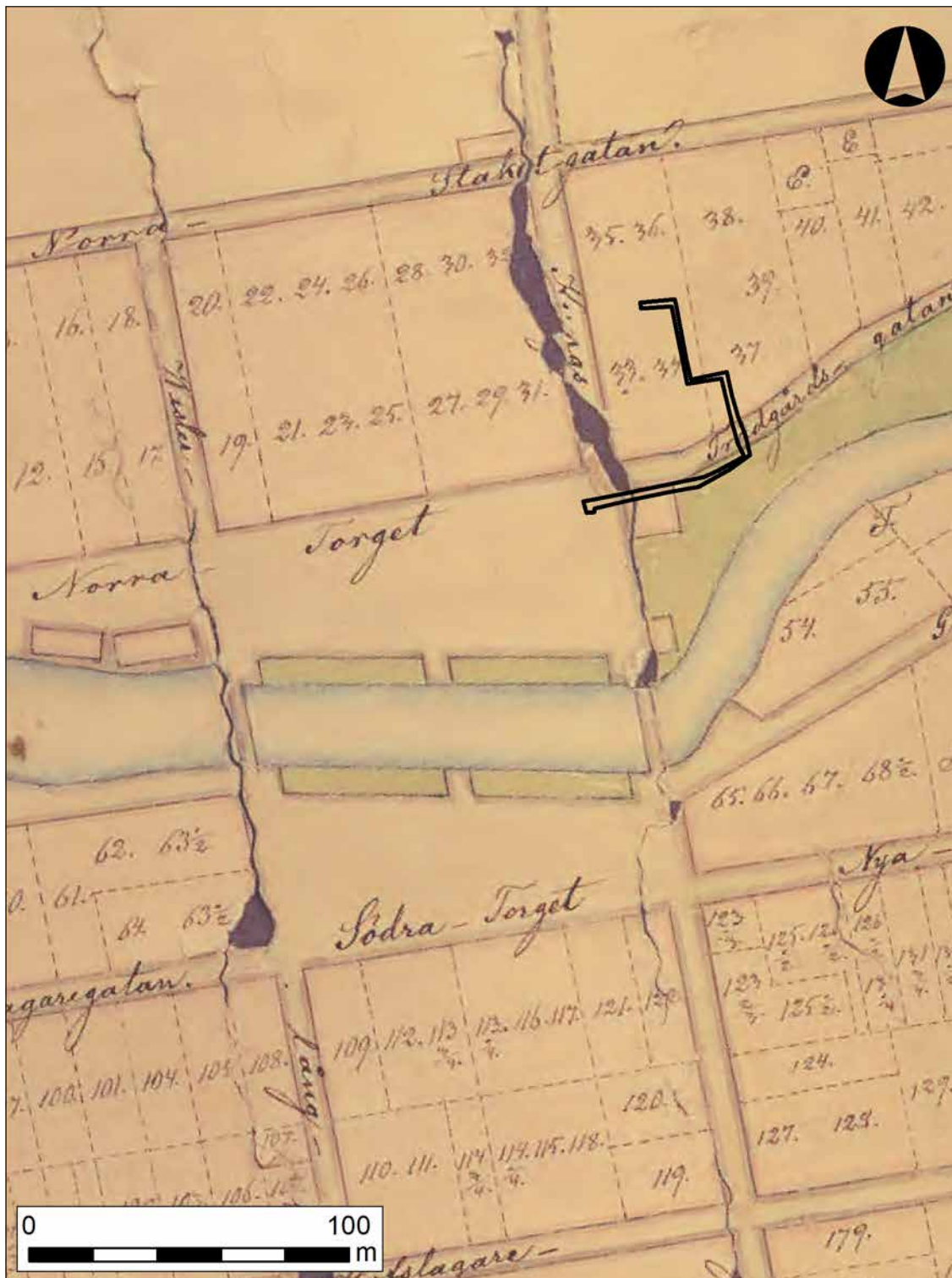
Redan den äldsta kartan från år 1695 har en tomtindelning och tomterna
norr om ån förändras mycket lite genom 1700- och 1800-talet. Från och med
mitten av 1800-talet har tomterna tilldelats tomtnummer där de berörda tom-
terna som undersöktes inom uppdraget har tomtnummer 33–34 och 35–36
(LMA 1853). Men om man betraktar kartan och dess tomtnummer kan man se
att flera tomtnummer kan inrymmas inom en och samma streckade fyrkant. I
detta fall rör det sig om sammanslagna tomter där man valt att behålla äldre
tomtnummer, sannolikt för att tomterna disponerats på olika sätt, exempel-
vis bebos de av olika hushåll men har en gemensam ägare.



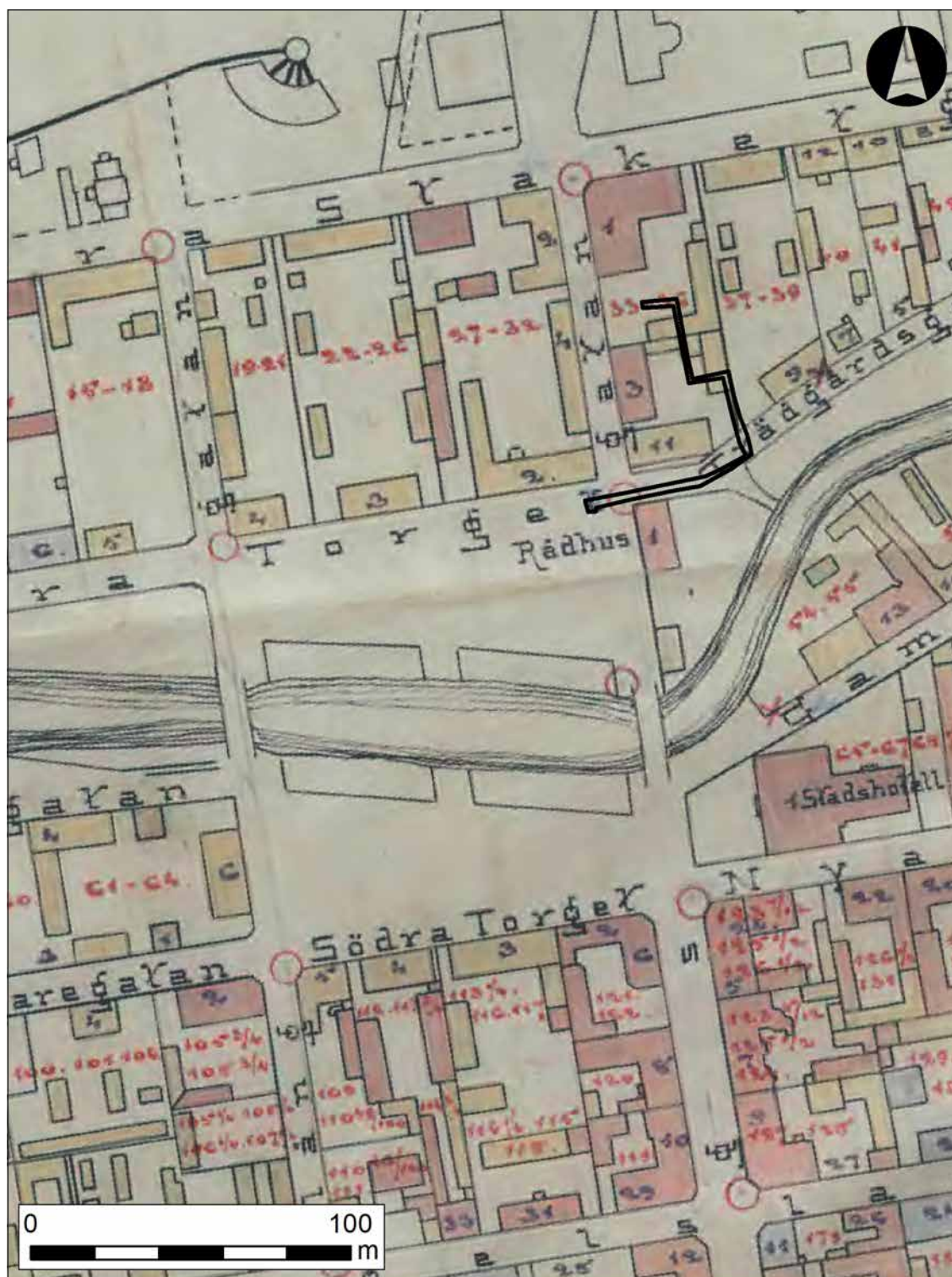
Figur 4. Tomtkarta från år 1695 över norra Kristinehamn med schaktet markerat med svart. Skala 1:4 000.



Figur 5. Tomtkarta från år 1777 över Kristinehamn med schaktet markerat med svart.
Skala 1:4 000.



Figur 6. Tomtkarta från år 1853 över del av norra Kristinehamn med schaktet markerat med svart. Tomterna 33–36 berördes i och med arbetet. Skala 1:2 000.



Figur 7. Tomtkarta från år 1904 över del av norra Kristinehamn med schaktet markerat med svart. Kartan visar att flera byggnader tidigare befunnits där schaktet grävdes. Tomterna 33–36 har styckats upp i två delar: 33–34 och 35–36. Skala 1:2 000.

Tomterna som berördes i och med schaktarbetet har under tidigt 1800-tal bebotts av:

- *brukspatron Johan Wahlund (åren 1792–1828, se husförhören 1792–1796:17, 1824–1828:16).*
- *hans son borgmästaren Elias Wahlund (1828–1865 se *ibid*, 1861–1865:35)*
- *borgmästaränkan Elsa Wennerman (1865–1881) (se 1866–1870:22, 1881–1885:34).*

Då borgmästaren Wahlund avlidit år 1866 upprättades en bouppteckning som bland annat innefattade den "Brandförsäkrade gården på tomterna 33, 34, 35, 36" (Bouppteckningar 1859–1866:270). Utifrån dess beskrivning har det funnits en huvudbyggnad med två våningar, en handelskammare, en bod, en bagarstuga, en spannmålsbod och en flygel med två våningar. Någon beskrivning över var byggnaderna har varit belägna finns inte. Inte heller kan husförhören för ovan nämnda år hjälpa oss att lokalisera bebyggelsen inom tomten.

Under sent 1700-tal fram till och med sent 1800-tal beboddes tomterna 33–36 alltså av ett huvudhushåll med tillhörande tjänstefolk. Under mitten av 1870-talet skedde en stor inflyttning av arbetsfolk till tomterna. Hyresgästerna utgjordes av telegrafister, järnvägsarbetare, eldare, pigor, drängar, änkor, telegrafkommissarie, vaktmästare, kontorsskrivare och en källarmästare (se husförhör 1871–1875:27f).

Först i husförhören för åren 1896–1899 (sidan 31) anges på vilken av tomterna 33–34 eller 35–36 som folk var skrivna. Stadsläkaren (Johan Hammarström) ägde tomterna 33 och 34 medan Sparbanken ägde tomterna 35 och 36. Huvuddelen av järnvägsarbetarna var hyresgäster på tomterna 35–36. I en karta från år 1904 syns även denna uppdelning i tomtgränsen som nu delats upp i två delar, vilket tillsammans med husförhören tyder på att tomterna styckats under sent 1800-tal (LMA 1904).

Den gamla gårdsmiljön från brukspatronen och borgmästarens tid ersattes således succesivt under borgmästaränkans och stadsläkarens tid (1870–1890-tal), till en mer förtätad bostadsmiljö med hyresgästbostäder.

Tidigare undersökningar

Tidigare arkeologiska undersökningar har endast genomförts inom den historiskt kända stadsgränsen. Under andra halvan av 1980-talet genomfördes ett 10-tal arkeologiska undersökningar i Kristinehamn med dateringar till 1600- och 1700-talet (se Andersson & Schedin 2001:106). År 1996 utfördes en särskild arkeologisk utredning vid Norra Torget varvid en rustbädd och grundstenar påträffades i kanten av ett schakt (Olsson 1997). Större delen av schaktet utgjordes emellertid av omrörda schaktmassor.

Syfte och frågeställningar

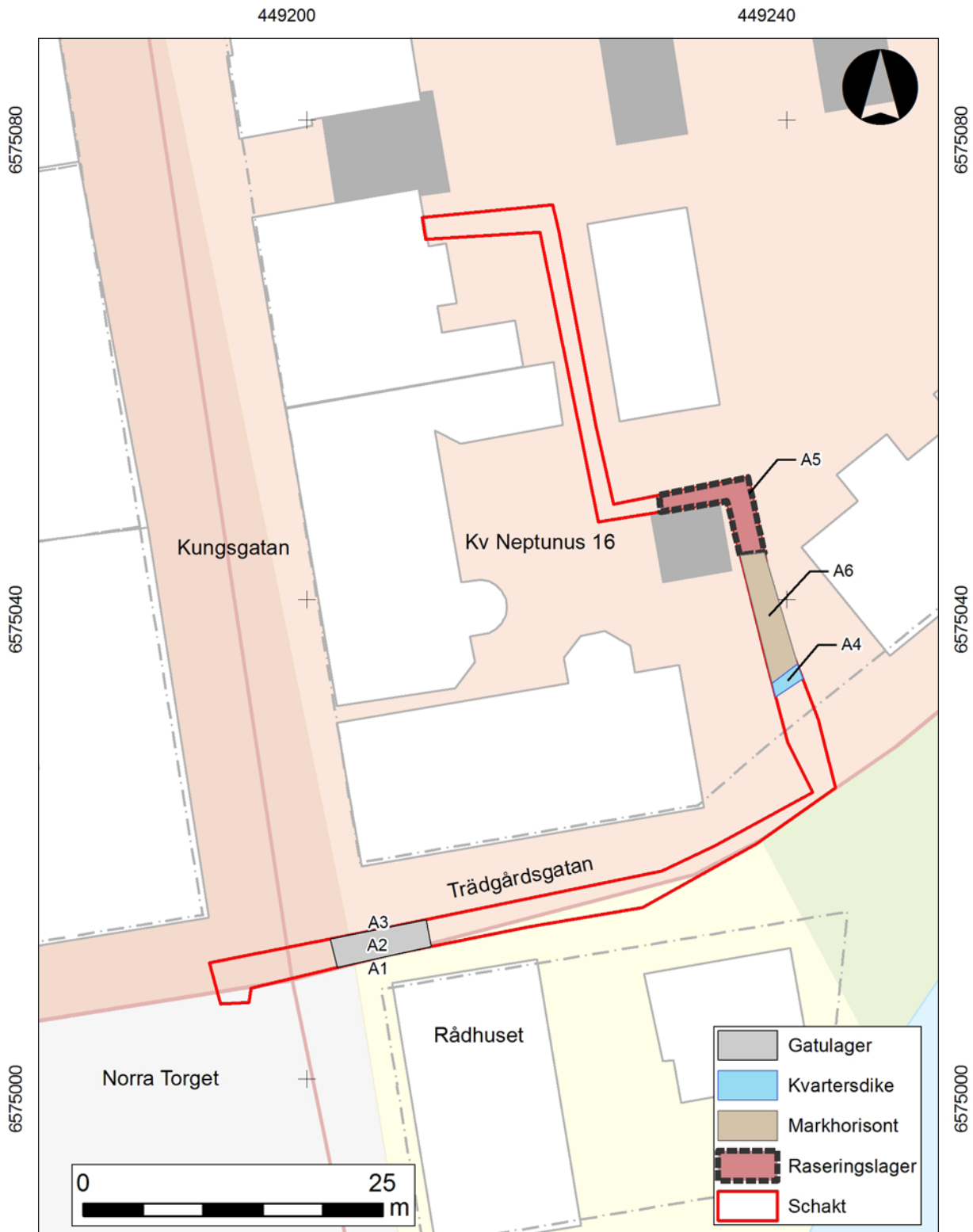
Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som påträffades vid schaktningsövervakningen.



Metod

Arbetet utfördes som en schaktningsövervakning, vilket innebär att en arkeolog övervakade då kabelschakten skulle grävas. Schaktning utfördes med maskin som skiktvis grävde ner till lager- och anläggningsnivå eller för ändamålet erforderligt djup som varierade mellan 1,1–1,8 meter. Påträffade lager och anläggningar handgrävdes i syfte att avgöra typ och funktion. Fältdokumentationen bestod av schaktbeskrivningar, anläggningsbeskrivningar, lagerbeskrivningar och beskrivningar av stratigrafiska relationer. Fotodokumentationen skedde med digitalkamera. Inritning gjordes analogt och digitaliserades i ArcGIS10.3.1. All mätdata är i SWEREF 99TM.

Figur 8. Del av schaktet i Trädgårdsgatan. I profilen syns naturligt avsatta sandlager under det moderna bärlagret. I schaktbotten syns ett lerigt lager som innehåller rikligt med organiskt material med bland annat avtryck från diverse växter.



Figur 9. Schaktplan med de arkeologiska resultaten. I schaktet påträffades lämningar efter stadens äldre historia i form av ett dike (A4) samt äldre marklager. I övrigt utgjordes schaktet av bärlager eller omrörda massor.

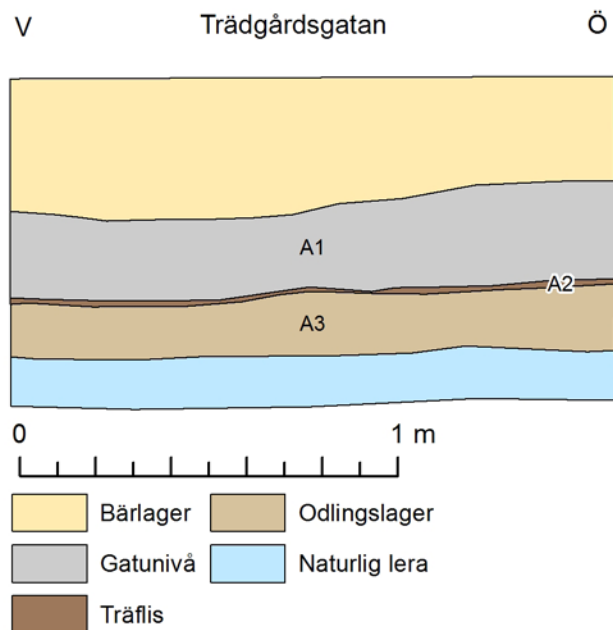
Resultat

Trädgårdsgatan

Vid schaktning längs Trädgårdsgatan påträffades arkeologiska lager längs en sex meter lång sträcka omedelbart norr om rådhuset. De utgjordes av tre lagernivåer som påträffades under bärlagret vid 0,5 meters djup.

Den översta lagernivån, som var 0,1 meter tjock, utgjordes av ett lager som troligen utgjort den äldre gatunivån och bestod av sand, grus och småsten samt organiskt material i form av horisontellt liggande kvistar och pinnar. Mellanlagret utgjordes av en 0,05 meter tunn, men kompakt lins som utgjordes av träspån, flis och kvistar. Bottenlagret utgjordes av ett 0,15 meter tjockt odlingslager med högt siltinnehåll.

I öster var lagren skurna av återkommande störningar. Öster om störningarna befanns steril sand ligga under det 0,5 meter tjocka bärlagret. Vid omkring 1 meters djup påträffades, under den grovkorniga sanden, ett svampigt och poröst lerlager med ett rikt innehåll av organiskt material i form av avtryck från växtrester som syntes i lerskikten. Detta lager har sannolikt formats kring neolitisk tid då området utgjordes av strandmiljö.



Figur 10. Inom en åtta meter lång sträcka i Trädgårdsgatan påträffades äldre lager i form av gatulager, träflis och odlingslager. Gatulagret bestod av tunna skikt med grus och sandlager.



Figur 11. I kvarteret Neptunus påträffade ett 0,8 meter brett och 0,6 meter djupt dike som låg längs med de äldre kartornas kvartersgräns.

Kvarteret Neptunus

I den södra delen av kvarteret Neptunus påträffades ett 0,05–0,1 meter tjockt marklager vid omkring 0,4–0,6 meters djup. Lagret försvann i norr då det skars av rivningsmassorna från en byggnad som är synligt på en karta från tidigt 1900-tal. På grund av den rådande kylan med tjäle var det svårt att bedöma om lagrets struktur utgjordes av tunna lerskikt eller av smulig uppblandad jord.

I större delen av schakten inom kvarteret var marken urschaktad i samband med husbyggnation, rör- och kabeldragning.

I övergången mellan Trädgårdsgatan och kvarteret Neptunus påträffades vid 0,6 meters djup ett 0,6 meter djupt dike i öst-västlig riktning, parallellt med kvarterets sträckning. Bredden var omkring 0,9 meter. Det har legat öppet då det var fyllt med skiktvisa mörka lager. Vid något tillfälle hade diket grävts om då en omgrävning syntes i dikets övre del. Omgrävningen var igenfylld med ljusa skikt av sand och grus, vilket tyder på en förändring i närområdet som inneburit att ett nytt material tillförts diket.

Tolkning

Vid västra änden av Trädgårdsgatan fanns ett bottenlager som utgjordes av ett odlingslager. I samma lager påträffades även tegel, vilket visar att en första etablering i denna del av staden har skett under historisk tid. Detta kan ställas mot den äldsta kartan över Kristinehamn år 1695 som visar att området nyttjats som torg med Rådhus och våghus och därmed fungerat som stadens hjärta. Den specifika platsen för odlingslagret skulle enligt den äldsta kartan utgöras av den gata som idag kallas för Trädgårdsgatan. Odlingslagret markerar därmed sannolikt en mycket tidig fas i områdets utvecklande som stad. Fynden av tegelkross tillsammans med kartuppgifterna bör datera odlingslagret till tidigt 1600-tal. Möjligen har kvarterstomterna, innan Trädgårdsgatan anlades sträckt sig ned mot älven. Intressant i sammanhanget är att det 1600-talets fram till 1800-talets kartor visar att området närmast älven fortsatt att fungera som odlingsmark.

Lagret med träflis indikerar därmed tidpunkten då Trädgårdsgatan uppstått och det ovanliggande gatulagret det kontinuerliga bruket av gatan. Kartan från år 1695 som visar gatan pekar åtminstone på att det från och med denna tid funnits en ambition av att en gata ska ha funnits på denna plats.

Vad gäller kvarteret Neptunus var större delen av ytan urschaktad. Där emot påträffades ett stort dike som fungerat som gräns mellan kvarteret och Trädgårdsgatan. Diket har varit förhållandevis brett och djup, och säkerligen krävt en spång för att passera.

Kart- och arkivstudierna visar utöver de arkeologiska resultaten att denna del av kvarteret sannolikt var sparsamt bebyggd då enbart ett fåtal hushåll under tidigt 1800-tal finns skrivna på tomten och en bouppteckning från år 1866 nämner en gård med tillhörande ekonomibyggnader. Detta förändras under 1870-talet då flera arbetare, främst kopplade till järnvägen bosätter sig på tomten med följd att bebyggelsen inom tomten förtätas.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att löpande undersöka och dokumentera lämningar som berördes. Den arkeologiska undersökningen genomfördes enligt undersökningsplanen. Arbetet gick som planerat och inga avsteg togs från undersökningsplanen.

Referenser

Tryckta källor

Andersson, Sofia & Schedin, Pernilla. 2001. *Den värmländska urbaniseringen*. Institutionen för arkeologi Göteborgs universitet.

Olsson, H. 1997. *Förundersökning av Norra Torget*. Värmlands museum.

Kartor

Tomtkarta, 1695. Akt, R42-1:1. Lantmäteristyrelsens arkiv

Avmätning, 1777. Akt R42-1:5. Lantmäteristyrelsens arkiv

Tomtkarta, 1853. akt 1781k-ak5. Lantmäterimyndighetens arkiv

Tomtkarta, 1904. Akt 1781k-ak9. Lantmäterimyndighetens arkiv.

Arkivmaterial

HUSFÖRHÖRSLÄNGDER FÖR KRISTINEHAMNS FÖRSAMLING

År 1792-1796, sid 16

År 1824-1828, sid 16

År 1861-1865, sid 35

År 1866-1870, sid 22

År 1871-1875, sid 27ff

År 1881-1885, sid 34

År 1896-1899, sid 31

BOUPPTECKNINGAR. KRISTINEHAMNS RÅDHUSRÄTT OCH MAGISTRATS ARKIV

År 1859-1866, sid 270ff

Bilagor

Bilaga 1. Anläggningstabell

Namn	Typ	Storlek/m	Beskrivning
A1	Gatulager	8x2	Äldre gatunivå bestående av millimetertunna skikt av sand och grus.
A2	Träflis	8x2	Lager med bark, kvistar, granris och mycket rikligt med huggspån.
A3	Odlingslager	8x2	Smulig lerblandat odlingslager, förekomst av tegelbrockor.
A4	Dike	0,8x1,2	Ett 0,6 meter djupt dike fylld med svart fet jord och lera.
A5	Raseringslager	11x2	Raseringsmassor under bärlager. Tegelbrockor, puts, stenar, trärester.
A6	Markhorisont	11x2	Ett 0,1-0,15 meter tjockt lager som utgör äldre marknivå. Sand, grus och lera.

Bilaga 2. Schakttabell

Schaktnr	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning
1	130x2	1-1,8	Förutom de platser där äldre lämningar påträffades utgjordes schaktet av omrörda massor eller bärlager.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2019:25

